

הרצל חקק/

מדרך המשי לסמטאות הקדושות בציון

בן-ציון יהושע, "מילואים בשדות האורז" (סיפורים), הוצאת אסטרולוג, תשס"ז (2007), 271 עמודים.

ספרו החדש של הסופר הירושלמי וחוקר הקהילות היהודיות של מרכז אסיה בן-ציון יהושע על תשעה-עשר סיפוריו מדיף ריח עז של ירושלים הישנה על סמטאותיה וקדושיה, ובחלקו הגדול הוא סוחף אותנו למרחקים אפופי קסם ומנהגים קדומים בנכר. כבר מספרו הראשון "עיר באופק", הוכיח בן ציון יהושע שכוחו ביצירת אווירה מכושפת, ברקחת תערובת של חול בקודש, בתהייה על שורשיהם של מנהגים קדומים ופולחנים יצריים.

ספרו החדש "מילואים בשדות האורז" הוא מעדן משובח לכל חובבי הרפרטואר הייחודי כל כך ליהושע. אין סיכוי שאחזנו בספר סטרילי שבו הדפים משמימים והעמודים עמוסים במבולים של זרם תודעה כבדים עד לעייפה. יהושע יודע לטלטל את גיבוריו בפלונטרים של חוויות מרעישות, חזיונות בלהה, גלגולי נשמות מעוררי צמרמורת. העלילות רחוקות מימי החול הרגילים ומן המקומות המוכרים וכל כולן מעשה מרקחת של צבעים, טעמים וריחות – שילוב מטורף. תמצאו כאן בליל של אגדה ומציאות, כשפים, מיסטיקה, אהבות ושנאות, יצרים פרוצים ורומנטיקה, תככים ומזימות.

אתה קורא בסיפורו של הגביר היהודי בסיפור "צמח ישועה" ואתה חש עין אחת צוחקת ועין אחת דומעת. על הסיפור נסוכה אווירה ספק סאטירית ספק ביקורתית, על היסחפותו של של נובוריש יהודי המנסה להאדיר דמותו וחיייו באמצעות תרומות שינציחו את שמו, וצלילתו במעמקי התבדות חלומותיו הגדולים. סיפורי ירושלים וסיפוריו בדרך המשי ובטולדו ספוגים תיאורים צבעוניים- מלבושים, רחובות, תבלינים. כך בסיפורי דרך המשי משרטט ב'צ יהושע את תפארת הלבוש האתני של הנשים במרכז אסיה, מטלטל את חושינו בצבע ובארומה של בשמים ותבלינים בשיירות על דרך המשי.

בחלקו הראשון של הספר ('סיפורים מכאן') העלילות מתרחשות בירושלים הישנה בין שנות הארבעים לשנות הששים ובחלקו השני ('סיפורים משם') – הסיפורים מתנהלים ביורטות מאובקות בדרכי המדבר ובערים קדומות במרכז אסיה (איראן, אפגניסטן ואוזבקיסטן).

גיבוריו של בן-ציון יהושע אף שיוצאים הם אל מחוזות מרוחקים בעולם, ואנו מתלווים אליהם ומנסים לתהות אחר השינויים העוברים בנפשם לכל אורך ההרפתקאות המופלאות – ותמיד יש תחושה, שמעל

מרחפת ידו הארוכה של המחבר, אותו כוח על של היוצר. המושך בחוטים מלמעלה דואג להשיב בנים לגבולם- והם חוזרים לנקודת המוצא של הוויתם, מוצאים את שורש קיומם – ובמקרים רבים שבים אל עירם. בסיפורים המתרחשים כאן, השיבה היא אל הטבור, אל ירושלים.

כבר מספרו הראשון "עיר באופק" נספגנו באהבה של יהושע לירושלים – וראינו עוצמת אהבה זו גם בספר המרתק "תה אנגלי בירושלים" ובעיקר בתיאור הרוחות המשיחיות בעיר, בספרו "שתיקת התרנגול". הן ב"שתיקת התרנגול" והן ב"פורצי גדר" הוכיח בנצי כי כוחו רב לו בבניית סאגה משפחתית מלאה.

תחומי עניינו ונושאי כתיבתו של בנציון יהושע שאובים ומשולבים בשורשיו – אביו שנולד באפגניסטן הגיע כילד לירושלים בשנת 1898 והיה ממורי הדרך הראשונים בארץ ישראל שהובילו שיירות על סוסים ופרידות ונודע בירושלים כמספר הסיפורים השכונתי בשבת בין מנחה למעריב. אמו היא בת למשפחת אלקלעי הספרדייה, שלה שורשים בני מאות שנים בירושלים. בן-ציון יהושע, סופר וחוקר, נולד בירושלים וכיהן בעבר כמנכ"ל הוצאת מאגנס באוניברסיטה העברית ויצא בשליחויות לחילוף יהודים מארצות מצוקה.

ירושלים של בן ציון יהושע ציורית מאן כמוה, ויצרית מאין כמוה – אוי לה מיוצריה הקדושים ואוי לה מיצריה המטריפים. אנו רואים זאת בתיאור הסאטירי החריף של דמות החכמים בסיפור "צמח ישועה" ובסיפור "ורוניקה המטורפת". דימויו של המחבר כל כך ירושלמים וכל כך קרובים לעולם הדמויות: "לבו של חכם ברכיה הלם בחזקה כמשאית שאיבדה בלמים במורד הקסטל". העולם היצרי של הדמויות מוטמע באורח חשיבתן ובדרך התיאור של המקום: "הכניסה לחצר עברה במבוא אפלולי ומקומר, שדמה לרחם של אישה עקרה שלא פקדו אותה זרזיפים ברכה".

דמויותיו של בן ציון יהושע הן תערובת של חול וקודש, ספרי תורה ומחשבות זרות. הכתיבה של יהושע ציורית, צבעונית, חודרת לאווירה הירושלמית הכובשת אותנו בניגודים שבה: "ריח כבד של בושם נשים נמהל בריחות בור הספיגה שדבקו בחצר, בקמרונות בקשתות ובכתלים קלופי הטיח. ריחות זוועה של בית שימוש טורקי שהתמזגו בניחווחות קינמון, הל ציפורן וזנגוויל, שבקעו ממכתשי נחושת" (עמוד 50).

גלריית הדמויות פורשת לפנינו ירושלים של סתירות: יהיה זה המחזיר בתשובה שאינו ציצית שכולה תכלת או הפרופסור לאתיקה – המטיף בשער, אך בחייו הפרטיים נוהג הוא לפי אמות מידה אחרות לחלוטין- וחלק מן העובדות מתגלות לאחר מותו. המחבר מצייר ירושלים שיש לו עליה דברי מוסר ותוכחה. הוא נועץ בגיבוריו את חוד הקולמוס שלו ומגלה לנו פנים חדשות במראה. בתוך דמויותיו הבדיוניות הוא משלב דמויות שהטביעו את חותמן על החברה הישראלית – וכך הוא מצטט נאום דמיוני של פרופסור ישעיהו ליבוביץ על קברו של מורה המוסר באוניברסיטה, שדרכו הפוכה לחלוטין:

"מי יהיה המוכיח בשער?", הזדעק פרופ' ישעיהו ליבוביץ, ראשון הדוברים. קולו התנשא

לאוקטבות גבוהות של נביא, הדהד מעל המצבות".

ב'סיפורים משם' הוא מוליך אותנו אחר חליל הקסם שלו למחוזות רחוקים. אנו נחשפים בפני מציאות זרה, פוגשים עולם לא מוכר, הנראה כאגדה. "הבלדה על סמירה הבתולה" – סיפור שעלילתו מתרחשת באזרביג'אן שבקווקז בשני מישורי זמן או הסיפור הנפלא "רקואל רקואל" שעלילתו מתרחשת בשני מישורי זמן בין גלגולה של רחל הירושלמית לבין רקואל בתו של דון שמואל הלוי. התיאורים המיסטיים וגלגולי נשמות הופכים את התיאורים לחלום, מציאות ואגדה. פרשיות היסטוריות מדהימות, הנוגעות לחיי היהודים של מרכז אסיה (אפגניסטן, איראן ובוכרה), מובאות כסיפורי עלילה מרתקים. רק סופר שיש לו ידע רב על הווי המקומות ועל המיסטיקה האופפת את התרבות המקומית באותם חבלי ארץ – יכול היה לרקוח בפנינו מבוכים עלילתיים כה סבוכים, כה רוויים בהקשרים היסטוריים, בתעלומות של גלגול נשמות וסיפורי אימה. הסיפור על סמירה והסיפור על רקואל יוצרים תחושה שאנו חיים בתקופה היסטורית אחרת, אך מצד שני העוצמה הפראית והקסם המוטרף מטלטלים אותנו ויוצרים בנו תחושות הפוכות. סיומי הסיפורים כמו מוכיחים לנו שאין מציאות טהורה, שהכל תערובת חלומית, מרקחת של מציאות ודמיון.

הדימויים מחזקים בנו את תחושת הפראיות והמוות השולטים באותם סיפורים ממחוזות רחוקים: "נסרי העץ האדימו כדם. הייתי דייר יחיד בקרוואן אדיר ממדים ומוכה בדידות. רק רוחותיהם של מאות נוסעים על דרך המשי עדיין ריחפו כאן" (עמוד 155).

בקטע אחר של הסיפור: "שרף העצים עלה מן הלהבות. הכתלים נתמלאו צלליות של תמשיחים חתומי פשר". סמירה הדמיונית משקה את הגיבור בחלב וסיפורי העבר מאיימים עליו: "גופי שב ונעור לחיים, אך בשמורות עיניי דבק המוות. אינני יודע כמה זמן חלף, אולי שעות, אולי רגעים ואולי נצח. ריחפתי בין חלום למציאות. כאב עז ננעץ כפגיון חד בחזה שלי ובראשי הדהדו מהלומות קורנס" (עמוד 158).

בסיפור "רקואל" נסחפת רחל טולדו אחר סיפור חייה הקסום של רקואל ממאה אחרת, מימי האינקוויזיציה, והמעגלים המשיקים בין חיי שתי הצעירות כמו יוצרים תחושה של "דלתות מסתובבות", חיים כפולים בזמנים שונים. כאשר רחל טולדו בת זמננו מגיע לאותו בית כנסת, שבו התחולל הטרגדיה בחיי רקואל הקדומה, מצייר בן ציון יהושע מפגש מפתיע בין הזמנים, בין החוויות. מדריך התיירים שאינו ער לקשר בין הזמנים ובין הדמויות, ואינו מבין מדוע פניה של רחל "חיוורים כמו הסיד הלבן המשוש על הקירות", מרגיע את קהל המודרכים שלו: "אין מה להתרגש, גבירותיי ורבותיי. זאת תופעה ידועה, אנו קוראים לה, סינדרום טולדו" (עמוד 182).

על שערו האחורי של אחד מספריו של בן ציון יהושע, כתב נתן יונתן: "פתחתי את הספר ולא הצלחתי להפסיק לקרוא בו כי הוא פשוט פתח לפניי עולם מדהים ביופיו". דומה שכוחו של בן ציון יהושע עומד לו ברקמת עלילות מורכבות שבהן הזמן קסום והמקום מופלא – והמרקחת קולחת ומרתקת. אין לנו כיום הרבה מספרים שיודעים לרקוח לנו עלילות שיש בהן תערובת כה מרתקת של קדושה וחול, היסטוריה קדומה ומציאות עכשווית, סערות רוח שכל כולן מיסטיקה ושיבה לנפשות מזמנים קדומים. אפשר לקרוא לסגנון הכובש שלו "סינדרום בן ציון". לבן ציון יהושע ייחוד בקרב קהל הסופרים – ולא פלא שרבים נמשכים אחר כתיבתו המיוחדת כל כך, הירושלמית כל כך.

